

CU PRIVIRE LA CONCEPȚIA FONDATOARE A LUI SEXTIL PUȘCARIU

Cine a trăit momentul redescoperirii marilor tradiții teoretice românești, în preajma anilor '70 ai secolului trecut, a avut prilejul, poate pentru prima oară, de a se confrunta cu adevărul istoric profund privind semnificația și importanța vastului proiect de cercetare lingvistică dezvoltat, în cadrul „școlii de la Cluj”, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, primul Rector al „Universității Daciei Superioare” și director al Muzeului Limbii Române, editorul cunoscutei reviste „Dacoromania”. Din rațiuni foarte complexe ale conjuncturii istorice, adevărul la care mă refer a putut fi revelat în întreaga lui dimensiune și afirmat, cu deplină autoritate științifică, numai după 1989. Mă refer, aici, în primul rând, la interviul pe care Eugeniu Coșeriu l-a acordat, la a doua sa venire în țară, în 1992, la Iași, profesorului Eugen Munteanu, în revista „Cronica”. Regretatul savant de la Tübingen afirma tranșant, într-o evaluare *de ansamblu* a lingvisticii românești a secolului, că Sextil Pușcariu trebuie recunoscut drept „capul cel mai original” din lingvistica românească și, de fapt, singurul lingvist al nostru care a reușit să-și făurească „o c o n c e p Ț i e” proprie, adecvată nu doar „naturii” (esenței) limbajului *în general*, ci și identității cultural-istorice proprii limbii române. *Pe temeiul acestei concepții*, Sextil Pușcariu a reușit să realizeze nu doar un Program de cercetări și o „școală” la Cluj, ci să furnizeze, chiar, fundamentele unei „științe naționale, «românești», în lingvistică” (Coșeriu 1992, p. 12). În paginile de față, îmi propun să formulez câteva reflecții în sprijinul tezei lui Eugeniu Coșeriu, încercând o dezvoltare și o precizare a evaluării globale menționate în cea dintâi dimensiune a ei. Mai precis, voi circumscrie, într-o prezentare inevitabil sumară și sintetică, modul în care Sextil Pușcariu considera disciplina lingvistică pe baza unei *înțelegeri mai adânci a esenței limbajului*, care să facă posibilă o *aprofundare și o extindere a obiectului și obiectivelor cercetării lingvistice, precum și o regândire a întregului demers disciplinar în raport cu natura cultural-istorică a limbilor*¹.

În pofida menținerii în poziție dominantă a tezei exegetice privind „eclectismul doctrinar pe un fond neogramatic”², care ar caracteriza concepția de ansamblu a lui Sextil Pușcariu, s-a putut demonstra, înainte de toate, că gândirea lingvistului nostru s-a dezvoltat, în perioada 1910–1921/1924, în direcția unei *schimbări radicale de poziție, în raport cu bazele neogramatice* asumate, în formația sa inițială, în centrul de la Leipzig (vezi Borcilă 1993a; 1995; 2003). Punctul unghiular al noii inter-

¹ Am tratat mai analitic unele aspecte ale problemei în alte câteva texte de mici dimensiuni; vezi, în special, Borcilă 1993a, b; 1994–1995; 1995; 2003.

² Teza a fost formulată de I. Jordan (1969) și apărută, mai recent, de I. Mării (2002), p. 7–8.

pretări propuse a fost acela că resituarea disciplinei pe alte temeuri de principiu reprezintă, de fapt, o înscriere profund deliberată a lingvistului român în puternicul curent european al epocii, pe care el însuși o caracterizează, în mod pătrunzător, ca pe o „*epocă de revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice*” (Pușcariu 1921, p. 19 și *passim*), formulă care echivalează, astăzi, cu cea de regândire și reformulare a *fundamentelor conceptuale ale lingvisticii*. Este important de subliniat, în contextul de față, faptul că, în argumentarea nevoii de „revizuire” și schimbare, Sextil Pușcariu recunoaște implicit și își asumă indubitabil, în textul său, principiul epistemologic al **întemeierii științei lingvistice pe bazele unei concepții fondatoare**. Încă în dezbaterile sale timpurii asupra limitelor cercetării neogramatice, lingvistul nostru observase, semnificativ, că exponenții școlii germane se apropiaseră „prea mult” de științele naturii și, ca urmare a acestui contact, nu și-au mai pus „întrebarea *De ce?*”, fără de care „nu există nici o știință” (Pușcariu 1910). În locul „observării” și „descrierii faptelor”, urmate de fixarea lor în „legi” (de necesitate, de genul celor fizice, *id est* „de la care vorbitorul nu se poate abate”), el ajunge, astfel, în urmărirea unei *explicații* pentru fenomenul regularității schimbărilor fonetice, să pună problema naturii „legilor fonologice” și, în raport cu aceasta, pe cea a „**concepției despre esența limbei**”. După studiul din 1921, urmat de dezbaterile din DR IV, partea a II-a (vezi Pușcariu 1924–1926), formularea sintetică cea mai clară și mai aprofundată apare într-un text foarte puțin cunoscut, neinserat în culegeri și aproape ignorat în exegeză (Pușcariu 1930–1933; vezi și Borcilă 2003, p. 75, nota 18). Sextil Pușcariu critică, aici, „tendința generală” a cercetărilor neogramatice de „a studia cât mai temeinic amănuntul, spre a strânge un material documentar cât mai bogat și mai sigur” (Pușcariu 1930–1933, p. 116). Prin această critică, el respinge, implicit, *principiul pozitivist al faptului individual*, cu corolarul său, al ascendenței studiului empiric în raport cu teoria (cum am arătat în 2003, p. 73–75). Lingvistul clujean observă însă, în mod direct, că, în orientarea științifică vizată, „preocupațiunile de ordin filosofic erau aproape inexistente”, iar „puținii filologi, care [...] căutau să dea expresie și în mod teoretic orientării neogramatice”, au ajuns, din această cauză, la ceea ce S. Pușcariu numește „**o concepție curioasă despre esența limbei**” (*loc. cit.*). Mai precis, aceștia „ajunseră să considere limba ca ceva ce există în afară de noi, iar pe omul vorbitor ca pe un mecanism inconștient, care reproduce și transmite în mod automat cele auzite” (*ibidem*, p. 117).

După 1930, S. Pușcariu va combate în mod constant „concepția fundamentală” (*id est* fondatoare) a științei pozitivistă în lingvistică, atrăgând, sub unghiul criticii sale, și latura pregnant pozitivistă a mișcării structuraliste de sorginte saussuriană, care „erupea” în această perioadă pe plan internațional. Articulația definitivă a poziției sale în raport cu orientarea pozitivistă, dominantă, a lingvisticii vremii apare ilustrată, sintetic, în primul volum al capodoperei sale *Limba română. Privire generală*, cu formularea *expressis verbis* din *Prezentare* (Pușcariu 1940, p. 8–9). Am încercat să demonstrez că interpretarea acestor pagini ca o pledoarie indirectă pentru principiul pozitivist al acumulării de fapte individuale trebuie respinsă ca profund

eronată și bazată pe o confuzie a *concepției* cu *metoda* (Borcilă 2003, p. 76–77). Întregul pasaj se încheie, de altfel, în mod semnificativ, prin invocarea maximei lui Hugo Schuchardt: „să nu pierdem niciodată din vedere generalul” (Pușcariu 1940, p. 9). Trebuie adăugat că, într-o privire de ansamblu *finală* asupra dezvoltării globale a lingvisticii în epoca formării propriei sale concepții (consemnată într-un text memorialistic din decembrie 1947, *id est* cu o jumătate de an înaintea morții), S. Pușcariu explică istoric rătăcirea naturalistă a spiritului pozitivist prin doi factori esențiali ce țin de dezvoltarea mai largă, filosofică, a științelor limbajului și ale culturii, în general: „*intuiția* nu ajunsese încă a fi apreciată și nici *viziunea* altor vremuri ce răsare în creierul puținilor care au pătruns rosturile lor mai adânci” (Pușcariu 1940, p. 30–31; subl. n. – M.B.). Mi se pare evident că marele lingvist invocă, în acest context, două dimensiuni ale tradiției gândirii europene, care nu i-au putut orienta lui însuși formarea inițială în „școala” de la Leipzig și pe care a trebuit să le cucerească singur, împotriva opacității epocii sale. Putem recunoaște, pe de o parte, cu siguranță, în „viziunea altor vremuri” (corelată implicit cu orizonturile conceptuale în raport cu care „puțini” lingviști, într-adevăr, „au pătruns rosturile lor mai adânci”), aluzia la un principiu cardinal din concepția fondatoare humboldtiană asupra limbajului, pe care s-a întemeiat disciplina modernă a lingvisticii ca știință *primară* a antropologiei. Sextil Pușcariu însuși și-a bazat, în fapt, întreaga operă pe un principiu al „viziunii” sau al „reogândirii lumii”, în limbile istorice, și pe diversitatea „structurilor interne” corespunzătoare (vezi *infra*). Pe de altă parte, „intuiția”, care „nu ajunsese încă a fi apreciată”, fusese promovată, cum se știe, la începutul secolului XX, în orientarea filosofică „idealistă” a lui B. Croce, dar fusese ilustrată, practic, în cercetările lingvistice și de S. Pușcariu, ajungând, de fapt, să fie „apreciată”, ca definind însăși natura *esențial-intuitivă* și *cognitivă* a limbajului, numai în a doua parte a secolului XX. La un deceniu după moartea lui S. Pușcariu va începe, în lingvistica teoretică, elaborarea sistematică, *pe această bază*, a conceptului crucial de „c o m p e t e n ț ă l i n g v i s t i c ă” și se va recunoaște, în sensuri diferite, la N. Chomsky și la E. Coșeriu, capacitatea „creatoare” ori „productivă” din *cunoașterea intuitivă* a vorbitorului, ca definind obiectul propriu al științei limbajului.

Trebuie subliniat că asumarea acestor premise, în emergența concepției lui Sextil Pușcariu, apare motivată prin faptul că el „înțelegea să continue tradiția” (Coșeriu 2004, p. 99–100), *într-un sens comprehensiv*, atât pe cea a gândirii fundamentate filosofic asupra limbajului în general, cât și pe cea a gândirii lingvistice românești, privind specificul cultural și structural al limbii române. Această atitudine de principiu explică, în mare parte, și refuzul său de a se „înregimenta” în vreunul dintre cele două mari curente care au dominat lingvistica perioadei de început a secolului al XX-lea. Poziția sa în disputa teoretică de mare anvergură, pe plan internațional, între „pozitivism” și „idealism” în lingvistică a fost interpretată și caracterizată, mai recent, de lingvistul german H. Frisch (1989, p. 125), ca nefiind exclusivistă, ci mai degrabă „neutră”. Se cuvine să reținem, însă, ca *definitorie* pentru ati-

tudinea lui S. Pușcariu integrarea dimensiunilor investigaționale care fac din lingvist „și un scrutător al sufletului omenesc” (1924–1926, p. 1313), precum și apropierea declarată a lui (vezi 1930–1933, p. 18) față de „spiritele independente” din lingvistica epocii, cum au fost O. Jespersen și H. Schuchardt. Afinitatea poziției sale cu tradiția științei „antropologice” humboldtiene, menținută de marele lingvist austriac, precum și opțiunea, prin opoziție cu F. De Saussure, pentru teza privind „symbolismul esențial al limbei” mi s-au părut cu deosebire semnificative în articularea concepției proprii a lui Sextil Pușcariu (vezi Borcilă 1993b). În textul din 1930, invocat anterior, lingvistul nostru își dezvăluie, simplu, ca pe un „adevăr elementar” nucleul central al propriei concepții: „sunetele nu sunt decât exteriorizarea unui gând, care, acesta, formează partea esențială, conținutul cuvântului” (1930, p. 19). Cum vom vedea mai departe, „sunetele” cuprind, aici, expresia „simbolului”, iar „gândul” vizează, firește, un conținut „cugetat” intuitiv prin care „lumea” se „reoglindește în limba noastră” (în accepția în care „limba” include „graiul viu” și „trebuie explicată” pe baza acestuia)³.

În termenii de astăzi, putem regăsi, în formulările definitive ale lui S. Pușcariu, o aproximare clară a celor două dimensiuni decisive pentru definirea esenței limbajului, care constituie punctele cardinale de reper pentru întreaga istorie a gândirii europene în acest domeniu: *semanticitatea* și *intersubiectivitatea* (sau *alteritatea*), la care se adaugă, ca fundal, desigur, *creativitatea fundamentală a culturii*⁴. Expresia sintetică și dezarmant de simplă a acestor „universalii primare” ale limbajului, cum le numește Eugeniu Coșeriu, o regăsim în două fraze cu adevărat antologice ale lui Sextil Pușcariu:

„Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gândurile noastre pasivi, ci fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură cu cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare să nu fi contribuit la sporirea limbii” (1940, p. 109).

Dacă nu mă înșel, acest pasaj se vedește profund iluminator, în contextul său, și pentru înțelegerea corectă a raporturilor dintre concepția lui S. Pușcariu și cele două mari doctrine științifice care au dominat a doua parte a secolului XX pe plan internațional. Relația care a fost cel mai mult discutată în exegeza românească a fost, desigur, cea cu baza structuralismului lingvistic. Nu se poate încerca, aici, o analiză a acestui câmp exegetic, dar mi se pare deosebit de relevantă, în această privință, polarizarea interpretărilor (bine ilustrată în cele două studii introductive succesive la edițiile din *Limba română*, vol. II, publicate postum), care oscilează între reproșul adresat lui S. Pușcariu că nu acordă prioritate sistemului de opoziții în fonologia sa și că, în general, nu e suficient de receptiv la doctrina structuralistă a

³ S. Pușcariu (1940, p. 157) va preciza și clarifica acest pasaj: „sunetele” devin „expresie”, „exteriorizare”, iar „gândul” devine „cugetare lingvistică” (vezi și *infra*).

⁴ Îmi asum, evident, în această interpretare, perspectiva elaborată de E. Coșeriu (vezi 2011).

școlii pragheze (vezi Petrovici 1959, *passim*) și elogiul implicit adresat lingvistului român pentru „independența voită (și afirmată în deplină cunoștință de cauză) față de esența acestei doctrine” (vezi Avram 1992, p. 25). Dacă ne asumăm nivelul adânc și global al concepțiilor fondatoare, atunci situația devine cu totul limpede. Apelând și numai la pasajul crucial citat anterior, „subiectul grăitor”, înzestrat cu „cugetare lingvistică” și, în același timp, continuând și dezvoltând „căile moștenite de la părinți” („singur”, dar în orizontul „graiului viu” al comunității!) constituie tot atâția vectori definatorii care îl despart esențial pe lingvistul clujean de concepția lingvistică a structuralismului „clasic”. Cred însă, și de data aceasta, că raportarea lui S. Pușcariu la lingvistica structurală nu trebuie întreprinsă într-un mod exclusivist sau reduționist (cum s-a făcut, uneori), ci se cuvine a fi înțeleasă ca o **depășire conceptuală a bazelor structuralismului**, prin recucerirea subiectului creator și, mai larg, a dimensiunii fundamentale a *istoriei* sau a „istorismului”, cum se pronunța pertinent Paul Schveiger (1971)⁵. În acest sens, mi se pare că trebuie pusă și relația cu doctrina generativă. Elementele care îl apropie pe lingvistul nostru de această concepție au fost reperate, fără îndoială, în mod justificat, pe coordonatele creativității intuitive, ale „gramaticii nescrise» din mintea vorbitorului” sau în raport cu aspecte din fonologia generativă (Schveiger 1971; Ruhlen 1987; Avram 1994, p. 27). S-ar putea invoca, desigur, în această privință, chiar circumscrierea originală pe care o formulează S. Pușcariu pentru obiectul lingvisticii și care o anticipează, într-un sens, pe cea generativă:

„Nu gândul în sine are să ne preocupe, ci g â n d i r e a, și nici măcar procesul psihic al cugetării – care formează obiectul psihologiei – ci ceea ce se petrece în mintea noastră atunci când exteriorizăm prin grai viu gândurile noastre, deci cugetarea l i n g v i s t i c ă” (1940, p. 102).

Nu trebuie să trecem, însă, cu vederea tocmai dimensiunea istorică, deja menționată, care îl apropie mult mai mult pe S. Pușcariu de W. von Humboldt, decât de interpretarea reduționistă a acestuia în viziunea lui N. Chomsky. Astfel, „moștenirea de la părinți” *nu este una biologică* (deși se vorbește, într-un context specific, și de un „dar înăscut”), cum nu e esențial biologică nici „minunea care înflorește pe buzele copilului”; iar „cugetarea lingvistică” este legată inerent de o „**formă internă a limbei**”, care se deosebește radical de ceea ce ajunge acest concept în doctrina chomskyană: ea este a fiecărei limbi istorice în parte.

⁵ Verdictul corect l-a dat, dintre lingviști, și de data aceasta, E. Coșeriu (cel care a declarat, în anii '80, „structuralismul în formele lui clasice” ca „mort”): S. Pușcariu trebuie situat „*nu înainte de structuralism și în structuralism, ci mai departe*” (Coșeriu 2004, p. 99). Dintre filosofi, o raportare comprehensivă propune C. Noica, într-un comentariu la un pasaj (apropiat de cel vizat aici) din „cartea atât de învățată și înțeleaptă” (*id est: Limba română*, I): în pofida unor „tendințe ale structuralismului”, pentru înțelegerea limbajului „nu te poți lipsi de istoria unei limbi, de viața unei societăți, de regăsirea situațiilor concrete” (vezi Noica 1987, p. 121–124).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Avram 1994 = Andrei Avram, *Sextil Pușcariu și științele fonetice*. Studiu introductiv la Pușcariu 1994, p. 13–34.
- Borcilă 1993a = Mircea Borcilă, *Despre temeiul de principiu al școlii lingvistice clujene*, în CL, XXXVII, 1993, nr. 1–2, p. 47–55.
- Borcilă 1993b = Mircea Borcilă, *Renașterea spiritului filologic al Școlii Ardelene după Marea Unire din 1918*, în „Steaua”, 1993, nr. 12, p. 34–35.
- Borcilă 1994–1995 = Mircea Borcilă, *Școala lingvistică clujeană în perspectivă istorică*, în DR, serie nouă, I, 1994–1995, p. 15–20.
- Borcilă 1995 = Mircea Borcilă, „*Noua Cale*” a lingvisticii istorice românești, în LR (Chișinău), V, 1995, nr. 5, p. 38–44.
- Borcilă 2003 = Mircea Borcilă, *Sextil Pușcariu – un mare precursor al lingvisticii integrale*, în *Întâlniri între filologi români și germani. Actele colocviului de la Cluj-Napoca, 24–26 mai 2002 – Deutsche und rumänische Philologen in der Begegnung. Akten des gleichnamigen Kolloquiums in Cluj-Napoca, vom 24.–26. Mai 2002*. Editate de/Herausgegeben von Arthur Greive, Ion Taloș, Ion Mării, Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1956–1993.
- CLTA = „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”, București, I, 1962 și urm.
- Coșeriu 1992 = E. Coșeriu, *A gândi independent este lucrul cel mai prețios pentru un tânăr*. Un dialog despre idealul paideic, realizat de Eugen Munteanu, în „Cronica”, XXVII, 1992, nr. 11, p. 6–7, 15 (I), nr. 12, p. 12, 15 (II).
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*. Texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2004.
- Coșeriu 2011 = E. Coșeriu, *Istoria filosofiei limbajului de la începuturi până la Rousseau*. [...] Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu. Cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2011.
- DR, serie nouă = „Dacoromania”, serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 și urm.
- Frisch 1989 = H. Frisch, *Le positivisme et l'idéalisme chez Sextil Pușcariu*, în RRL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 117–127.
- Iordan 1969 = I. Iordan, *Sextil Pușcariu*, în CL, XI, 1969, nr. 2, p. 151–159.
- LR (Chișinău) = „Limba română”. Revistă de știință și cultură filologică, Chișinău, I, 1991 și urm.
- Mării 2002 = I. Mării, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
- Noica 1987 = C. Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1987.
- Petrovici 1959 = E. Petrovici, *Sextil Pușcariu și problemele de fonologie*, în Pușcariu 1959, p. III–XIII.
- Pușcariu 1910 = Sextil Pușcariu, *Probleme nouă în cercetările lingvistice, I*, în „Convorbiri literare” XLIV, 1910, nr. 1, p. 452–471.
- Pușcariu 1920–1921 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului, III. Despre legile fonologice*, în DR, II, 1921–1922, p. 19–84.
- Pușcariu 1924–1926 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IV, 1924–1926, partea a II-a, p. 1303–1412.
- Pușcariu 1930–1933 = Sextil Pușcariu, *Lingvistica modernă și evoluția ei. Lecția de deschidere a d-lui Sextil Pușcariu la Serbările Jubiliare ale Universității din Cluj, 21 octombrie 1930*. Editat de Ioachim Crăciun, Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1930–1933, p. 114–123.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940.
- Pușcariu 1959, 1994 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959; ediția a doua: București, Editura Academiei Române, 1994.
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, Editura pentru Literatură, 1968.

RRL = „Revue roumaine de linguistique”, București, I, 1956 și urm.

Ruhlen 1987 = M. Ruhlen, *Sextil Pușcariu și fonologia generativă*, în CL, XXII, 1987, nr. 1, p. 27–33.

Schveiger 1971 = P. Schveiger, *New and old ideas in S. Pușcariu’s work*, în CLTA, VIII, 1971, p. 233–239.

ON SEXTIL PUSCARIU’S FOUNDATIONAL CONCEPTION
(Abstract)

The paper reasserts the author’s previous position on the much disputed problem concerning the “originality” of Sextil Pușcariu’s contribution to Romanian Linguistics. The main line of argument is an attempt to oppose Pușcariu’s approach to the dominant doctrines underlying the major trends in Contemporary Linguistics (European Structuralism and the Generative Enterprise). A strong plea is made instead for understanding Pușcariu’s position as being much closer to the Cultural-historical approach promoted within Coseriu’s Integral Linguistics.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, lingvistică cultural-istorică, structuralism, generativism, Eugeniu Coșeriu (Coseriu), lingvistică integrală.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, cultural-historical linguistics, structuralism, generative enterprise, Eugen Coseriu (Coseriu), integral linguistics.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
icaborcila@yahoo.com*